

TABAKAT LİTERATÜRÜ AÇISINDAN ÖMER KARA'NIN "İBNÜ'L-CEZERİ: HAYATI VE ESERLERİ" BAŞLIKLİ TEBLİĞİ

Prof. Dr. Necmettin Gökür

İstanbul Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Tefsir ABD Öğretim Üyesi

negokkir@hotmail.com

Saygıdeğer hocalarım, meslektaşlarım ve hazirun.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Sempozyum programının başarılı ve hayra vesile olmasını temenni ederim.

Tebliğ sahibi çok değerli ilim adamı ve hocamız Prof. Dr. Ömer Kara'ya hassaten teşekkür ediyor, ilim dünyasına kattığı değerli çalışmalarının devam etmesini Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum. Hocamızın yaptığı tüm çalışmalardan gerçekten istifade ettiğimizi belirtmek isterim. Vaktin kısalığı çalışmanın genişliği nedeniyle hızlıca tebliğin müzakeresine geçmek isterim.

Öncelikle ve samimiyetle belirtmek isterim ki, değerli hocamızın çalışmasından istifade ettim ve çalışmayı gerçekten değerli buldum. Tebliğ İslam ilimlerin tarih yazıcılığı alanında güzel bir üslup oluşturduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır.

Tebliğ'de dikkatimi çeken önemli bir bilgi, İbnu'l-Cezeri'nin ismindeki nisbenin mekana değil aileye olduğu vurgusu olmuştur. Yani "Ceziretu İbn Ömer" veya şimdiki adıyla Cizre ile mekansal bir ilişki değil soyu ile ilişkili olduğu vurgusudur. Sanırım biz bu şehir nispetleri konusunda acele etmeden ve doğru kaynaklara müracaat etmemiz gerekiyor. Aksi halde bu tür nispetler bilinçli veya bilinçsizce manipüle edilmekte ve insanlar yanlış yönlendirilmektedir.¹Buradan anlaşılıyor ki, tarih yazarken sözlükten ziyade coğrafya bilgisi,

¹ Bu yanlışlıklardan birisini şahsen doktora yaptığım yıllarda İngiltere'de rastladım. Cizre bölgesine ait olan bir alimin hayatını ele alan bir batılı islam araştırmacısı, CİZRE kelimesini sözlük anlamından (ADA) yola çıkarak ele aldığı alimin Türkiye'nin Batısındaki adalardan birisinde doğduğunu (ki alimimiz Botanlı) Şama geldiğini ve burada büyüdüğünü yazmış ve yayınlamış idi. Kendisine Cizre'nin sözlük anlamıyla ada anlamına

harita bilgis ve belki de arap kültürünü bilmek daha önemli olmaktadır. Tebliğ sahibi Ömer Kara'nın bu tebliğinde net bir şekilde yanlış olan bu uygulamayı giderdiği görülmektedir.

Bilindiği gibi İslam ilimler tarihi bizim "Tabakat" dediğimiz bir tür içerisinde yazılır idi. Tabakât isim olarak T-B-K kökünden gelmekte ve mekanla alakalı olarak üst üste konulmuş birbirine uygun şeyler, zaman ile alakalı olarak da birbirini takip eden benzer şeyler anlamına gelmektedir. Ayrıca zaman ile ilgili olarak yine soy ve nesil anlamına gelmektedir.² Tabakât, aynı çağda yaşayan ve aynı bilim dalı ile uğraşan alimlerin hayatını ve eserlerini anlatan bir edebiyat türüdür. Bu çeşit tabakat kitapları, genellikle belli bir süre aralığı içerisinde yaşayan ve ortak bazı özelliklere sahip alimleri bir araya getirerek inceler. Bu eserlerde en önemli nokta hoca talebe ilişkisinin ortaya konulması ve ilmin bu hiyerarşik yapı veya bir senet zinciri içerisinde aktarıldığını göstermektir. Bu senet zinciri Hz. Peygamber'e ulaştırılarak, islami ilimlerin nebevi bir kaynağa haiz olduğu vurgulanır. Hadisçilerin hayatını anlatan kitaplara, "tabakâtü'l-muhaddisîn", fakihlerin hayatını anlatan kitaplara da, "tabakatu'l-fukaha", şairlerin hayatını anlatan kitaplara ise, "tabakatu's-şuara" ve mutasavvıfların hayatını anlatan kitaplara " tabakatu's-sufiyye", kırâat alimlerinin hayatını anlatan kitaplara da, "tabakatu'l-kurra" denilir. Tabakat ilk dönem İslam ilim tarihi literatürü içerisinde sayılabilir. Müelliflerin hayatından bahseden bu tür biyografik eserler, bir bilim tarihi olarak ilk defa Müslümanlar tarafından oluşturulmuştur.³

Tarih bilimi ile tabakat arasında tabi bir fark bulunmaktadır. Buna göre, her ikisi de rivayetleri konu ediniyor olsa da, Tarih, olaylarla ilgilenmekte; tabakat ise kronolojik olarak aynı döneme ait insanları bir grupta toplayarak onların biyografilerini ele almaktadır. Ayrıca, Tarih olayları başlangıcından itibaren ele alıp sonuca doğru giderken; tabakat ise kişilerin doğumundan ölümüne kadar kısmı ele alır ve bu arada olaylardan da bahseder. Nesillere göre sıralanan tabakat kitapları, önceleri ölüm tarihlerine göre sıralanır iken, müellifi çabucak bulmak ve eserden istifadeyi daha da kolaylaştırmak için aynı tabaka içerisinde veya genel olarak bir harf sıralama sistemi getirilmiştir. Tarih ismi daha çok siyasi, tabakat ise bilim tarihi için kullanılırdı. Tabakat literatürünün en önemli özelliği birey kişi merkezli bir tarih

geldiğini ama doğuda Dicle nehrininin bir bölgeyi ada gibi kuşattığını bu nedenle de Cizre adını aldığını söyleyince üzüldüğüne şahit oldum. Yayın için bkz: Andreas Christmann: "Islamic Scholar and Religious Leader: a portrait of Shaykh Muhammad Sa'îd Ramadân al-Bütî" *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 9, No. 2, 1998, s. 149.

² Bkz: Heffening, "Tabakat" *İA*, c. 11, s. 591.

³ Daha fazla bilgi için bkz: Heffening, agm. s. 591

yazımıdır. Ele alınan ilim adamı hoca ve talebe ilişkisi içerisinde, meslek, mezhep, medrese içerisinde verilen bilgiler islam alimini bir geleneğin parçası olduğunu bize aktarmaktadır.

Tebliğde bu perspektifi yani Tabakat perspektifini apaçık görüyoruz. Buna göre yazarımız İbnü'l-Cezeri'nin hayatını kronolojik çizgide ele alırken aynı zamanda hoca talebe ilişkisini de değerlendirmeye almaktadır. Kronolojinin tarih yazımında kullanılması oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Böylece söz konusu edilen alimin kendi hayatı içerisindeki inişleri-çıkışları, gelişimi tarihsel bir çizgide görme fırsatı yakalamış oluyoruz.

Tabakat literatürlerinde yer alan ilmi ve sosyal çevre bilgisi ise bize alimin hayat çizgisindeki gelişim-değişim çizgisinin sadece kişisel bir hayat hikayesinde gerçekleşmediğini, ayrıca sosyal ve dini çevrenin, fikhi ve kelami tartışmaların, medrese ve ekolleşmenin etkisi altında kalarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle İbnü'l-Cezeri'nin ait olduğu çevre hem hayatında etkin bir nitelik hem de eserlerinde fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Tebliğ sahibi hocamız bunu bize sosyal-kültürel ve entellektüel arkaplanı içeren coğrafyayı net bir şekilde aktararak göstermektedir. İbn Cezeri Şam, Kahire, Bursa, Semerkant gibi islam medeniyetini önemli ilim merkezlerinde bulunmuş, bu şehirlerden aldığı ve bu şehirlere kattığı ruhu aktarmaktadır.

Tabakat literatürünü bize tanıtan Sir Hamilton Gibb, siyasi tarih ile ilim tarihi arasındaki farktan bahsederken önemli bir noktaya dikkat çekmektedir:

İlk döneme ait biyografik sözlükler niçin yazıldıkları ile ilgili herhangi bir neden ileri sürmeden doğrudan konuya girerler. Dahası özel olarak seçilen konuların bizatihi kendileri siyasi bir kimliğe, şahsa ve yahut bir olaya mahsus kılınmayıp, aksine siyasi tarih bu eserlerin genel yapısı içerisinde tamamen ikinci bir konuma sahiptir. Bu nedenle de İslam toplum tarihinin aslında bireylerin İslam'ın kendine has kültürünü kurma ve geliştirmeye yönelik şahsi katkılar olduğu, çok açık bir şekilde görülmektedir ki, bu ilk biyografi sözlüklerinin altını çizdikleri bir düşüncedir. Yani Müslüman toplum içerisinde kendilerine ait olan alanlarda canlı bir gücü yansıtan ve

*temsil eden (siyasi idarecilerden ziyade) bu kişiler ve şahsi katkıları gelecek nesiller için kayıt altına alınmaya daha layık olmaktadır.*⁴

Bu düşünce ilk bakışta ilim dünyasını siyasi olaylardan ayırarak üst bir zemine taşımış olsa da, şahsen provokatif bir iddia olarak görüyorum. İlim dünyası siyaset ve devletten ayrı değildir, aralarında olumlu-olumsuz bir ilişki muhakkak vardır. Diğer bir deyişle İslam alimleri her ne kadar kendi kronolojisi ve sosyal çevresi içerisinde yetişmiş olsalar da kayıtlı oldukları siyasi tarihin de birer parçalarıdır. İbnü'l-Cezeri'nin Memlûklüler, Osmanlılar ve Timurla olan ilişkisi hayat hikayesinin önemli birer parçalarıdır. Bu ilişki bize ilim adamlarının siyasi otoritenin değer vermesine veya vermemesine göre çok kırılgan bir zeminde oturduğunu göstermektedir. İbnü'l-Cezeri'nin ürkek bir kuş gibi Memlûklerden kaçarak sığınacak bir yer arayışı önemli bir tarihi bilgidir. Memlûklüler İlim adamlarını baskı altına alarak sadece onların kaçışına/beyin göçüne neden olmadığını, karşılığında kendi devletlerinin de zayıflaması anlamına geldiğini anlamıştır. Aynı şekilde sadece İbnü'l-Cezeri'ye değil bir çok ilim adamına önem veren Osmanlıların yükselişinin gerçekleşmesi hiç de tesadüfi değildir. Diğer taraftan Ankara savaşında kaybedilen savaş sadece asker kaybı veya toprak kaybı değildir. Bunların telafisi mümkündür. Ancak ilim adamlarını da kaybederseniz fetret dönemine girersiniz. Tekrar ayağa kalkmanız için uzun bir süreç ihtiyacınız var demektir. Timur bunun farkında olduğu için ilim adamlarını Osmanlıdan almış ve ülkesine götürmüştür. Aynı şekilde değer verilen İbnü'l-Cezeri'nin en önemli eserlerini bu dönemde yazdığını, talebeler yetiştirdiğini etkin bir bilim gücüne erdiğini gördük. Dolayısıyla ilim adamlarının Devletle olan ilişkinin çok hassas bir çizgide ilerlemiş olduğunu, bu ilişkiler çerçevesinde inişler ve çıkışların gerçekleşmiş olduğunu, İbnü'l-Cezeri'nin hayatından öğreniyoruz. Dolayısıyla İslam alimlerinin hayatını din devlet ilişkilerinden soyutlamak, Tabakat literatürünün övünülecek bir özelliği değil giderilmesi gereken bir eksikliği olarak adlandırılmalıdır.

Prof. Dr. Ömer Kara hocamız tebliğinde bahsettiğimiz üç açıdan (bireysel-toplumsal - siyasal) İbnü'l-Cezeri'nin hayatını ele almıştır. Hocamızın eksik gördüğü yapılmasını istediği noktaları ise yine ben siyaset ve ilim ilişkisi içerisinde ele almaya devam etmek istiyorum. Sadece İbnü'l-Cezeri'nin eserleri değil daha bir çok değerli eser henüz gün yüzüne

⁴ Sir Hamilton Gibb, "Islamic Biographical Literature" in *Historians of the Middle East* ed. By Bernard Lewis and P. M. Holt, London: Oxford University Press 1962, p. 54.

çıkartılmamıştır. Toplum olarak biz Őu an bunları gün yüzüne çıkarmayı üniversitelerimizden/ilahiyat fakültelerinden bekliyoruz ki burada yanlıyoruz. Bu devlet ve ilim dünyasının birlikte yapması gereken bir konu olduğu kanaatindeyim. Üniversiteler uzman desteği verebilir ancak kendi hiyerarşik araŐtırma yapısında bunları yapması zor görünüyor. Bunlar niversitelerin görev tanımlamasında bulunmuyor. Bunlar zel kurumlar ve araŐtırma merkezlerinde yürütülmesi gereken konular. İslam Ansiklopedisinin Diyanet İŐler BaŐkanlıđı Vakfı İslam AraŐtırmaları Merkezinde yayınlanması, buna çok güzel bir örnektir. Böyle bir eseri İlahiyat Fakültelerinin çıkarması mümkün değildir. Zira İlahiyat Fakültelerin kuruluŐ amacı eser yazma ve yayıncılık değil, araŐtırma yapmak ve eğitimidir. Dolayısıyla bunlar için ayrı özel kurumlar gereklidir. Yazma Eserler Kurumu gibi özel amaçla kurulmuŐ kurumları kast ediyorum. Ancak hali hazırdaki bu tür kurumlara bakıyoruz kayıp eserleri ortaya çıkarmak yerine "Tercüme" faaliyetleri yapıyorlar. Dolayısıyla kuruluŐ amacına dönük çalıŐmaları yapması gerekli iken görev tanımlamasının dıŐına çıkararak farklı faaliyetler yapıyorlar. Tercümelere eğilirse kendi iŐini yapamaz. Bu nedenle Diyanet İŐleri BaŐkanlıđı'nın (burada "devlet" i temsil etmektedir) Kıraat araŐtırmaları, Mushaf araŐtırmaları, Kur'an araŐtırmaları gibi merkezler kurup bu eserler hakkında araŐtırma ve incelemeler yaptırması akademik camia tarafından beklenmektedir. Diyanet İŐleri BaŐkanlıđının ilim dünyasına katacağı bu ilgi hiç Őüphesiz devletin gücünü de artıracaktır.

Tekrar tebliğ sahibi hocamız değerli ilim adamı Prof. Dr. Ömer Kara'ya sunduğu bu tebliğ için Őükranlarımı sunar, tebliğinden çokça istifade ettiğimi belirtmek isterim. Beni dinlediğiniz içinde siz değerli hocalarıma ve ilim adamlarına çok teşekkür ederim.